

İLÂHÎ İLMİN İHTİYÂRÎ FİİLLERLE İLİŞKİSİ (İNSAN İRADESİNE BAĞLI FİİLLER, ALLAH'IN BİLGİSİNE DÂHİL MİDİR?)

-The Relationship Between Divine Knowledge and Willful Actions-
(Are Willful Human Actions are Included Within God's Knowledge?)

Vezir Harman, Yrd. Doç.Dr.

Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

vharman@nku.edu.tr

Abstract *Some erudite claims have been put forward by Cahm b. Safwan, Hisham b. Hakam and Ibn Sina with regard to God's knowledge. Although God affirms in the Qur'an that He knows both the known and unknown, it has been witnessed that God's knowledge of non-existence (ma'dûm) except for the universals (kullî) is not probable. Nowadays we have some scholars defending the same position. in view of that we will discuss this hot debate bringing arguments in this regard.*

Key words: *God's knowledge, human freedom, human acts, predestination, responsibility.*

Mutezile, Mâtûrîdî ve Eş'ârî âlimlerine göre Allahu Teâlâ ma'dûmu, yaratmadan önce de bilendir. Değişen Allah'ın bilgisi değil, eşyanın halidir. Allahu Teâlâ bir şey var olacaksa, nasıl var olacağını ezelde bilendir. Aksi halde Allahu Teâlâ'ya cehalet ve acizlik nispet edilmiş olur.¹ İslam dininin temel iki özelliği Allah'ın mükemmelliği ve insanın özgür iradesidir.² İnsanın özgür iradesine bağlı

¹ Hayyât, Ebu'l-Hüseyn Abdurrahim b. Muhammed b. Osman, *el-İntisâr ve'r-Red 'ala ibni'r—Ravendiyyi'l-Mülhid*, Matbaatu'l-Medenî, Kahire, 1988, s. 181–184.; es-Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidâye fî Usuli'd-Din (Maturidîyye Akaidi)*, (Çev.: Bekir Topaloğlu), DİB, Ankara, 2000, s. 22.; Eş'ârî, Ebul-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1424/2003, s. 20.

² Yavuz, Zikri, *Tanrı'nın Bilgisi ve İnsan Hürriyeti ilişkisi Bağlamında Frankfurtçu Liberalizmin Eleştirisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50:1 (2009), s. 62.

olan eylemleri, Allah'ın ezelde bildiğini savunduğumuzda, hikmet ve adalet ile bağlantılı temel iki soru ile karşılaşmaktayız.

1. Eğer Allah bizim nasıl davranacağımızı önceden biliyorsa bizi dünyaya göndermesine ne gerek vardı? Bunun hikmeti nedir?

2. Eğer Allah bizim nasıl davranacağımızı önceden biliyorsa bizim irademizin ne anlamı var? Eğer bildiği şeyin aksi meydana gelemezse, başka bir şekilde davranmaya imkânımız yok olmaz mı? Bu durumda İnsan hürriyetinden nasıl bahsedilebilir? Bu Allah'ın imtihan ve adalet ilkeleriyle bağdaşır mı?³

"Cenâb-ı Hak, âlemi ve içindeki insanları ve cinleri niçin yarattı?" sorusuna verilecek cevap birinci sorunun da temelini teşkil etmektedir. En temel cevap şudur ki, mahlûkat Allah'ın zatının değil, isim ve sıfatlarının tecelli alanıdır. Allah'ın ilah, rabb ve ma'bûd sıfatları, mahlûkatın Allah'a ibadet etmesi şeklinde tecelli etmektedir.⁴ Kur'an'da özellikle Bilen (Alîm) isminin birlikte zikredildiği isimler konu ile birinci derecede ilgilidir. Bu isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: *Yaratan (Hallâk),⁵ Hakîm,⁶ Semi' (işiten),⁷ Azîz,⁸ Kadîr,⁹ Fettâh,¹⁰ Habîr (her şeyden haberdar olan ve haber veren).*¹¹ Allah'ın yaratan ismi mahlûkatı yaratması şeklinde tecelli eder. Allah'ın Semi' ismi, özellikle kulların dualarını işitip icabet etmesi şeklinde tecelli eder.¹² Allah'ın Habîr ismi, kullarının hallerinden haberdar olup kıyamet günü yaptıkları amelleri insanlara haber vermesi şeklinde tecelli eder.¹³ Allah'ın Hakîm ismi, bir takım hikmetlerle tecelli eder. Allah, kullarının nasıl bir davranış ortaya koyacaklarını bildiği halde, insanları imtihan etmesi bir takım hikmetlerle bağlantılıdır. Bu hikmetlerden bazıları şunlardır: *İnsanların Allah'a*

³ Kaderi ve ezeli ilmi inkâr edenler şöyle demektedirler: "Allah, ma'dûmu bilmez. Bir şeyi de meydana geldiği zaman bilir. Allah, kulların fiillerini önceden bilecek olsa bu, kulun seçim ve iradesini ortadan kaldıran bir unsur olur." Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 50.; Mustafa Öz, "Hişâm b. Hakem", *DİA*, XVIII/154.

⁴ "Cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." Zâriyat, 51/56.

⁵ Hicr, 15/86. Yasin, 36/81.

⁶ Bakara, 2/32. Yusuf, 12/83, 100. Yusuf, 12/34.

⁷ Bakara, 2/127, 137. Ali İmran, 3/35. Maide, 5/76. En'âm, 6/13, 115. Enfâl, 8/61. Yunus, 10/65. Yusuf, 12/34.

⁸ En'âm, 6/96. Neml, 27/78.

⁹ Rum, 34/54.

¹⁰ Sebe, 34/26.

¹¹ Tahrîm, 66/3.

¹² "Duanız olmasa Rabbim size ne diye kıymet versin?" Furkan, 25/77. Dua, o kadar kıymetlidir ki, kaderin değişmesine sebep kılınmıştır. Bu durum, Allah'ın engin affına, rahmetine ve lütfuna işarettir.

¹³ Nur, 24/64. Âdiyât, 100/11.

karşı hüccetlerinin kalmaması,¹⁴ insanları kendi nefislerine şahit kılması,¹⁵ melekleri ve diğer bazı varlıkları insanlara şahit kılması, insanların tecrübe ederek bazı şeylerin farkına varması ve yeni şeyler öğrenmesi.

İkinci soruya gelince burada temel sorun *Allah'ın bilgisinin olaylara ve eylemlere etkisi ve bunlarla ilişkisinin nasıl olduğunun bilinmemesi* veya yanlış anlaşılmasıdır. "*İlim mi maluma tabidir yoksa malum mu ilme tabidir* sorusunu bir paradoks gibi ele alma çabası, bizi meseleyi çözüm merkezli değerlendirmekten uzaklaştırıp sorun merkezli düşünmeye itmiştir. Eğer malum Allah'ın ilmine tabi ise, insan fiilleri Allah'ın ilminin zorunlu bir sonucu olarak insan hürriyeti yok sayılacaktır. Tam tersi, eğer Allah'ın ilmi maluma tabi ise Allah'ın ilmi malumun zorunlu bir sonucu olacaktır. Adeta Allah, meydana gelecek olanın mahkûmu ve mecburu olacaktır. Hâlbuki Cenab-ı Hak gerekli görünce yaratıklarına müdahale ettiğini Kur'an'da anlatmaktadır. Örneğin "*eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık, neredeyse onlara biraz da olsa meyledecektin. O durumda biz sana hayatın ve ölümün katmerli acısını tattırırdık*"¹⁶ ayetinde açık bir müdahaleden bahsedilmektedir. Bu elbette Allah'a sığınan ve hidayet talep eden kulunu Allah'ın koruması şeklinde bir lütfudur. Bazen temel sorun, sorunun sorulma şeklinden kaynaklanır. Bu soruda "tabi olmak" ifadesi bir emre uymayı çağrıştırdığı ve ilmi irade gibi algılamaya sevk ettiği için yaratıcı olan Allah'ın yarattıklarına tabi olması Allah-kul ilişkisinde yerine oturmayan ifadelerdir. Ayrıca bu paradoks illet-ma'lûl ilişkisini çağrıştırdığı için ilim malum arasında benzer bir zorunluluk ilişkisi olduğu zannedilmiştir. "Allah bildiği için insanın bir fiili yapması ve insan yaptığı için Allah'ın bilmesi" bu iki ifade de hem irade sahibi insanın mükellefiyeti hem de Allah'ın tenzihi açısından sıkıntılı ifadelerdir.

Bu konuda diğer bir temel sorun ilim sıfatını, irade sıfatı gibi algılama yanlışlığıdır. İbn Sina gibi bir âlim *Allah'ın ilmını iradeyle aynı* değerlendirdiği için¹⁷, ilmi iradeden ayıracağı yere, ilmi külliyyât ve cüz'iyâyâ dair bilgi şeklinde ayırmış ve "Allah, külliyyâtı bilir, cüz'iyâyâtı bilmez" demek durumuna düşmüştür. Allah'ın ilmi, bir şeyin olması veya olmamasına dair bir irade beyanı gibi algılanınca, kulların iradelerini devre dışı bırakacak endişesiyle cüz'iyâyât Allah'ın ilminin dışına itilmiştir. Mutezile bilgi ve irade arasındaki bu problemi çözmek için şöyle demiştir: "*Allahu Teâlâ'nın, bir kimsenin önceden öleceğini bilmesi, o ecelin o*

¹⁴ "*Biz o elçileri rahmetimizin müjdecileri, cezamızın habercileri olarak gönderdik. Ta ki resullerden sonra, artık insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri kalmasın. Allah, azîz ve hakîmdir (mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir).*" Nisa, 4/165. Ayrıca bakınız: Kasas, 28/47. En'am, 6/155-157.

¹⁵ "*İnsan, Rabbine karşı pek nankördür. Ve kendisi de buna şahittir.*" Adiyat, 100/6, 7.

¹⁶ İsra, 17/74, 75.

¹⁷ Altıntaş, Hayrani, *İbn-i Sina Metafiziği*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 71.

şekilde sona ermesini gerektirmez. Çünkü bilgi, bilinene bağlı sonuçtur. Fakat onu etkilemez veya onu yönetmez.”¹⁸ Çünkü ilim bir irade beyanı değildir. Mutezile mezhebine göre kul, Allah’ın olacak diye bildiği fiilin dışında fiil işlemeye muktedirdir. Çünkü Allah’ın ilminde kâfir olacak diye mevcut bulunan herkes mümin olma kudretine sahiptir.¹⁹ Ancak "başka bir fiili işlemeye kadir" demek "yapar" anlamına gelmiyor. Zira eğer Allah’ın olacak diye bilmesi ve bildirmesi kişiden kudreti ve iradeyi yok etseydi o durumda Allah’ın gaybı bilmiş olmasının bir anlamı ve değeri olmazdı. Bu durumda Allah, gaybı cebrî olarak şekillendirmiş olurdu. Ancak Ebu Leheb’in iman etme kudreti bulunduğu halde, iman etmemesi anlamlıdır. Dolayısıyla ezeli bilginin ontolojik olarak fiili zorunlu kılması söz konusu değildir. **Bundan dolayı Eş’ârî ve Mâtûrîdî âlimlerine göre ilim fiilî bir sıfat değil, zâfî bir sıfattır.** Ezeli bilginin kulun fiilini zorunlu kıldığını söylemek ancak epistemolojik açıdan anlamlıdır. Aksi halde haber verilen fiil farklı şekilde ortaya çıkarsa Allah cehaletle nitelenmiş ve gayb hakkında yanılmış olur ki, Allah noksan sıfatlardan münezzehtir. **İlmin, malumu zorunlu kılıp kılmaması tartışılırken ihtilafın temel sebebi ontolojik zorunluluk ve epistemolojik zorunluluğun birbirine karıştırılmasıdır.**

Ebu Hanife'nin Fıkhul-Ekber'de belirttiği gibi Allah'ın ilmi ve yazması hükmen değil vafendir.²⁰ Allah'ın ilmi hükmi değil vasfî bir ilişkiye sahipken; irade ise vafen değil hükmen etkisini gösterir. Zira Allah'ın her bildiği şeyin var olması gerekmezken, Allah'ın irade ettiği şeyin ise var olması gerekir.²¹ "Allah dilediği için bu şeyi yapmalısınız" denirken "Allah bildiği için bu şeyi yapmalısınız" denmez. Bu anlamda Cenabı Hak "insanların kazandıklarından dolayı karada ve denizde fesat ortaya çıktı"²² dediği halde "Allah bildiği için karada ve denizde fesat ortaya çıktı" dememiştir. "Geçmiş günlerde yaptıklarınızdan dolayı afiyetle yeyin, için"²³ dediği halde "Allah'ın sizin hakkınızdaki bilgisi sebebiyle afiyetle yeyin"

¹⁸ H. Austryn Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, (Çev.: Kasım Turhan), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 507.

¹⁹ Mâtûrîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 156.

²⁰ Ebu Hanife, *Fıkhul-Ekber (Ebu Hanife'nin Beş Eseri)*, Çeviren: Mustafa Öz, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 72.

²¹ Gazali'ye göre ilim, kudretin taalluk ettiği şeyleri ve şekilleri bilmektir. Bu sebeple, ilimde ne kudret gibi yaratma ne de irade gibi karar verme, seçme ve tercih etme özellikleri yoktur. Nitekim insanlar da bazı şeyler bilirler. Fakat iradelerini kullanıp bildikleri arasında bir tercih yapmadıkça ve karar vermedikçe ortaya bir şey koymazlar. Gazalî, *el-İktisat fi'l-İtikad (İtikatta orta Yol)*, Tehzib ve Tekmil: Abdulhalık Duran, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 144.

²² Rum, 30/41.

²³ Hakka, 69/24.

dememiştir. "*inkâr etmeniz sebebiyle azabı tadın*"²⁴ dediği halde "Allahın sizin cehennemlik olacağınız hakkınızdaki bilgisi sebebiyle azabı tadın" dememiştir. Bundan dolayı Eş'ârî ve Mâtûrîdî âlimleri ilmi iradeden farklı olarak değerlendirmiş ve âlemin, Allah'ın iradesinin eseri olduğunu savunmuşlardır.²⁵

Zâtî sıfatlardan ilim, kudret ve irade birbiriyle ilgili ve birbirinden farklıdır. Bir şeyi bilmek onu dilemeyi ve yapmayı zorunlu kılmaz. Bir şeye kadir olmak da onu dilemeyi ve yapmayı zorunlu kılmaz. İlim kudreti kapsar. Kudret de iradeyi kapsar. Allahu Teâlâ, bir kimsenin hangi durumda nasıl bir vasfa sahip olacağını bilir. Bir şeyi var etmeye veya yok etmeye kadirdir. Bir şeyin var olup olmasını, helal veya haram olmasını ise tahsis ederek irade eder.²⁶ Allah'ın razı olduğu veya razı olmadığı şeyleri yaratmasına dair iradesine tekvînî irade denirken, Allah'ın rızasını kazanmaya konu olan helal ve haram kılma iradesine teşrîî irade denir. Teşrîî iradeye dînî irade de denir.²⁷ Tekvînî irade zorunlu kılarken, teşrîî irade ise, sorumluluk yükler. Tekvînî irade mutlak ve kesin bir iradedir. Teşrîî irade ise sebeplere bağlı şartlı bir iradedir.²⁸ Tekvînî iradede yaratma sıfatı devreye girer. Teşrîî iradede ise kulları imtihan etmek için, yaratma sıfatı değil, hakim sıfatı devreye girer.

Bu noktada dikkat çekmek istediğimiz bir nokta var. "*Allahın dilediği olur. Dilemediği olmaz*"²⁹ şeklinde formüle edilen hadiste tekvînî irade kastedilmektedir.³⁰ "*Allahın olmasını dilediği şey olur.*"³¹ Olmasını dilemediği şey

²⁴ Al-i İmrân, 3/106. En'âm, 6/30, 35.

²⁵ Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed b. Abdullah et-Temimi, *Usulu'd-Din*, (Tah.: Ahmed Şemseddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002. s. 124. Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidaye fi Usuli'd-din (Maturidi Akaidi)*, Çeviren: Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 71.

²⁶ İlim ve kelam sıfatlarının konusu, muhal, madum, mümkün, mahluk ve Vacibtir. Kudret sıfatının konusu muhal, mümkün ve mahluktur. İrade sıfatının konusu madum, mümkün ve mahluktur. Kudret ile irade arasındaki fark şudur: Kudret, mümkün bir şeyi var etmeye ve yok etmeye taalluk ederken, irade mümkün bir şeyi tahsis etmeye taalluk eder. Bâcûrî, İbrahim b. Muhammed b. Ahmed eş-Şâfî (1277/1856), *Tuhfetü'l-Mürîd Şerh-u Cevheri't-Tevhid*, Tahkik: Abdulâlî İyâdu, Mektebu'l-Asriyye, Beyrut, 1420/2009, s. 15.

²⁷ Kılavuz, Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Neşriyât, İstanbul, 2012, s. 127.

²⁸ Gazalî'ye göre Allah'ın iradesinin eşyaya taalluku iki türdür. Biri mutlak diğeri şartlıdır. Mutlak iradenin taalluku Allah'ın bir şeyi kesin olarak irade etmesidir. Şartlı olan iradenin taalluku ise O'nun bir şeyi sebeplere göre irade etmesidir. Gazalî, *el-İktisat fi'l-İtikad (İtikatta orta Yol)*, s. 159.

²⁹ Ebu Dâvûd, Edeb, 110.

³⁰ Her ne kadar cumhur ulemaya göre irade ve meşiet aynı anlamda kabul edilmişse de bizim kanaatimiz bu iki kavramın ortak manaları yanında birbirinden umum husus şeklinde bir fark

var olamaz."³² Ancak bundan her olan şeyin, Allah'ın razı olduğu şey anlamı çıkmaz. Bu olan şeyler ya Allah'ın bir lütfü ya azabı ya da imtihanıdır. Aksi halde müşriklerin kendilerine delil zannettikleri "*Allah bizim şirk koşmamamızı dileyeydi biz şirk koşmazdık. Biz şirk koşuyoruz. O halde Allah bizim şirk koşmamamızı dilememiştir.*"³³ Diğer bir deyişle Allah bizim şirk koşmamızdan razı olmasaydı biz şirk koşmazdık. Biz zaten ona daha çok yaklaşmak için şirk koşuyoruz" şeklindeki imalarına benzemiş olur ki, bu ima Allah'a iftira olduğu için Kur'an reddetmektedir.³⁴ Allah'ın dilemesini, rızasıyla değil izni ile bağlantılı bir yaratma iradesi şeklinde anlamak gerekir. Çünkü Allah kullarının küfrüne ve şirkine razı olmaz.³⁵ Kötülüğu de emretmez.³⁶ Bağdâdi de bu sözü şu şekilde izah etmiştir: "*Allah, olacağını bildiği şeyin olmasını diler. Hayır veya şer fark etmez.*

bulunduğudur. Meşiet kudret gibi madum mümkün ve mahluk hakkında cevher ve arazın yaratılması ve yok edilmesi şeklinde geniş bir manayı iğerirken, irade ise hakim gibi bir sifata dayanarak mahluk hakkında arazın yaratılması şeklinde bir manayı iğerir. Bu açıdan meşiet için dilemek, irade için istemek manası vermek daha uygundur. Zira Kur'an'da "dilediğine hükmeder" denirken, "istediği şeye hükmeder" de denmektedir. "dilediğini yaratır" (Al-i İmran, 3/47) denirken, "istediğini yaratır" denmemesi dikkat çekicidir. Ancak "dilediğine hükmeder" denirken, "istediği şeye hükmeder" denmektedir.

³¹ Bu ilkenin dayandığı ve ilgili olduğu ayetlerden bazıları şunlardır: Nahl, 16/40, Yasin, 36/82. Bakara, 2/117, Al-i İmran, 3/47, 59.

³² Bu ilkenin dayandığı ve ilgili olduğu ayetlerden bazıları şunlardır: En'am, 6/111. Kehf, 18/23, 24. Müddessir, 74/56. İnsan, 76/30. Tekvür, 81/29.

³³ Müşrikler, benzer bir ifade biçimini peygamberleri inkâr ederken şöyle kullanmaktadırlar: "*Hani onlara peygamberler önlerinden ve arkalarından gelmiş, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin" demişler, onlar da, "Eğer Rabbimiz (Peygamber göndermeyi) dileyeydi melekler indirirdi. (siz melek değil, beşersiniz.) Bu sebeple, biz sizinle gönderilenleri inkâr ediyoruz" demişlerdi.*" Fussilet, 41/14.

³⁴ "*Putperestler diyecekler ki: «Allah dileyeydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.» Onlardan öncekiler de aynı şekilde (peygamberleri) yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: Yanınızda bize açıklayacağımız bir bilgi var mı? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.»* En'am, 6/148. Ayrıca bakınız: Nahl, 16/35. Mü'minin, 23/24. *Hani onlara peygamberler önlerinden ve arkalarından gelmiş, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin" demişler, onlar da, "Eğer Rabbimiz dileyeydi (Peygamber olarak) melekler indirirdi. Bu sebeple, biz sizinle gönderilenleri inkâr ediyoruz" demişlerdi.* Fussilet, 41/14.

³⁵ Zümer, 39/7.

³⁶ *Çirkin bir iř işledikleri vakit, "Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti" derler. De ki: "Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?"* A'raf, 7/28.

*Olmayacağını bildiği şeyin olmamasını diler. Âlemde Allahın dilemediği şey var olamaz. Dilediği şey ise yok olamaz.*³⁷

Genel geçer bir ilke ortaya konacaksa, bu ilkenin ayetlere uygun olması gerekir. "*Allah, her şeyi ilim bakımından kuşatmıştır.*"³⁸ Dolayısıyla malum değişse bile Allah'ın ilmi değişimleri de kuşatan bir özelliğe sahip olduğu için değişmeyecektir. Kelam alimlerinin Allah'ın ilmi konusunda görüşlerine bakınca, çoğunlukla kabul gören temel ilke "*Allah tüm malumatı bilendir*" şeklinde özetlenebilir. Eş'ârî kelimcülerinden Abdulkâhir Bağdâdî'ye göre Allah, tüm olmuş olan, tüm olmakta olan ve tüm olmayanları, şayet olmuş olsalardı, nasıl olacaklarını muhdes olmayan ezeli bir ilimle bilendir.³⁹ Mâtûrîdî Kelamcülerinden Aliyyu'l-Kârî'ye göre de Allah'ın bilgisi, mevcut ve ma'dûm, mümkün ve müstehil her şeye şamildir. Her şey O'nun bilgisi dâhilindedir. Ezeli bilgisi ile kıyamete kadar olacak her şeyi katında bulunan levh-i mahfuzda yazmıştır. Allah'ın mükellef kıldığı kulları hakkındaki bilgisi, "şöyle davransın" şeklinde değil, "şöyle davranacak" şeklinde tecelli eder.⁴⁰ Dolayısıyla teklife konu eylemler hakkında Allah'ın ilminin etkisinden değil, ilişkisinden bahsedilmesi gerekmektedir. Zira Allah'ın ilmi mükellefin neyi yapacağını icbârî olarak belirleseydi bir etkiden bahsedebilirdik. Bu durum ilahî adalet ve imtihan sırrına ters düşerdi. Bundan dolayı Allah'ın ezeli bilgisi ile levh-i mahfuzda yazması, gaybî bir haber verme şeklinde anlaşılması gerekir.

Kelam ve felsefe tarihinde "*Allah, külliyyatı bilir fakat cüzîyyatı bilmez*" etrafında yapılan tartışma bu sorunun köklerini teşkil ediyor. Kur'ân'ı Kerim'de Cenabı Hak, her şeye dair ilmini açıklarken şöyle buyuruyor: "*Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.*"⁴¹ Her şeyin kayıtlı olduğu apaçık kitap Levh-i Mahfûzdur. Küllî ve cüz'î her şey kayıt altına alınmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de levhi mahfuzda işaret eden ayetlerin⁴² genel

³⁷ Bağdâdî, *Usulu'd-Din*, s. 122. Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidâye fi Usuli'd-din*, s. 71.

³⁸ "*Sizin ilâhınız ancak o Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Her şeyi ilmen ihata etmiştir.*" (Taha, 20/98) "*Allah ki, yedi gök yaratmıştır, yerden de onların bir mislini. Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın, bilgisiyle herşeyi kuşattığını bilesiniz diye, (bunların) aralarından emir inip duruyor.*" (Talak,65/12)

³⁹ Bağdâdî, *Usulu'd-Din*, s. 18, 117.

⁴⁰ 'Aliyyu'l-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed *Minehu'r-Ravdi'l-Ezher fi Şerhi'l-Fıkhi'l-Ekber*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1419/1998, s. 41, 114-118.

⁴¹ En'âm, 6/59.

⁴² "*O şerefli bir Kuran'dır. Levh-i mahfuzdadır.*" Buruç, 85/21, 22. "*Biz onların yaptıklarını ve etkilerini yazıyoruz. Biz her şeyi imam-ı Mübin'de (Levh-i Mahfuz'da) sayıp kaydetmişizdir.*" Yasin, 36/12. "*Bilmez misin ki, Allah, yerde ve gökte ne varsa bilir? Bu, bir kitapta (levh-i mahfuzda) mevcuttur. Bu, Allah için çok kolaydır.*" Hac, 22/70. "*Ne göklerde ve ne de yerde,*

muhtevasından anlaşıldığı üzere kâinatta meydana gelecek bütün varlık ve olaylar bu kitapta yazılmıştır. Göklerde ve yerde küçük büyük ne varsa, insanların ecelleri, fertlerin ve milletlerin başına gelecek musibetlerin tamamı Allah'ın ilminde yer almış ve levh-i mahfuz denilen kütüğe kaydedilmiştir.⁴³

İbn Ebi'l-İzz El-Hanefî, Şerh-u Akîdeti't-Tahâvî adlı kitabında kaderin ihtiva ettiği esasları anlatırken bir ayetle külli ve cüzi şeylere dair Allah'ın bilgisini şöyle izah etmiştir. "Şüphesiz ki Yüce Allah her bir şey için belli bir kader (miktar ve ölçü) tayin etmiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "O, her şeyi yaratıp, inceden inceye takdir ve tayin etmiştir."⁴⁴ Buna göre yaratmak, takdîri de ihtiva eder. Bir şeyin bizzat takdir edilmesi ise onun için bir miktar tayin etmekle olur. Onun miktarının tayini ise var oluşundan öncedir. Yüce Allah, her bir mahlûkun kemiyet ve keyfiyeti itibariyle kendisine has takdîrini yazmış olması, elbette ki muayyen ve cüz'î hususlara dair bilgisini en ileri derecede ortaya koyar ve bu, bu hususu inkâr eden ve "O, külliyyâtı bilir fakat cüz'iyâtı bilmez," diyenlerin kanaatine aykırıdır. O halde kader hem kadim ilmi, hem de cüz'iyâtı bilmeyi kapsamaktadır. İlahî takdir aynı zamanda onun bunu **haber vermiş** olmasını ve mahlûkatın varlığından önce bunu ortaya koyup etraflı bir şekilde buna dair bilgileri bildirmiş olması gerçeğini de ihtiva eder. Bu da şunu gerektirmektedir: Kulların bir takım hususları var olmadan önce etraflı bir şekilde bilmeleri mümkündür. Bu da Yüce Allah'ın böyle bir bilgiye öncelikle sahip olması gerektiğine dikkatimizi çekmektedir. Çünkü Allah'ın kulları (kısmen de olsa) böyle bir şeyi bilebildiklerine göre kendisinin bilmemesi nasıl düşünülebilir?"⁴⁵

Dolayısıyla bu konu Allah'ı tenzih etme ve yüceltme noktasında ele alınmaktadır. "Kısmen de olsa kullarda bile bulunabilen bir artı özellik nasıl olurda

zerre ağırlığında bir şey bile ondan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır." (Sebe', 3) "Ve (unutmayın ki), Kıyamet Günü'nden önce ortadan kaldırmayacağımız ya da (günahkarca gidişinden ötürü) zorlu bir azapla azaplandırmayacağımız bir toplum yoktur; bu (olacakların) hepsi kitabımızda yazılıdır." (İsra: 17/58) "Biz kitapta (levh-i Mahfuz'da veya Tevrat'ta) İsrailoğullarına, "Yeryüzünde muhakkak iki defa bozgunculuk yapacaksınız ve büyük bir kibre kapılarak böbürleneceksiniz" diye hükmettik/iletтік. Nihayet bu iki bozgunculuktan ilkinin zamanı gelince (sizi cezalandırmak için) üzerinize, pek güçlü olan birtakım kullarımızı gönderdik. Onlar evlerinizin arasına kadar sokuldular. Bu, herhâlde yerine gelmesi gereken bir va'd idi." İsra, 17/4, 5. Ayrıca bkz: En'am, 6/38. Kâf, 50/4. Yunus, 10/61. Sebe, 34/3. Vâkıa, 56/78. Ahzab, 33/6.Ra'd, 13/39. Zuhruf, 43/4. Hadid, 57/22, 23.

⁴³ Yavuz, Yusuf Şevki, *Levh-i Mahfûz*, DİA, İstanbul, 27/151.

⁴⁴ *Furkan*, 25/2.

⁴⁵ İbn-i Ebi'l-İzz, Sadru'd-din Muhammed b. 'Alâu'd-din Ali b. Muhammed Hanefî (792/1390), *Şerh-u Akîdedi't-Tahaviyye*, Tahkîk: Doktor Abdullah b. Abdulmuhsin ve Şuayb el-Arnâvûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1418/1998, 1/272.

kulların yaratıcısında bulunmaz" şeklinde bir hayretle ele alınmaktadır. Bir öğretmenin tembel bir öğrencisinin sınıfta kalacağını, çalışkan bir öğrencisinin sınavdan yüksek puan alabileceğini bilmesi gibi. Kimse çıkıp "öğretmenin bilgisi yüzünden tembel öğrenci sınıfta kaldı" demiyor. Zira bu bilme sebebe ve illete bağlı bir bilmedir. Bağlamı itibarıyla ele alınınca bu bilgi bir sorun teşkil etmemektedir. Ayrıca insan az ve eksik bir bilgiye sahipken geleceğe dair bazı şeyleri tahmin edebiliyorken, Allah nasıl olur da kuşatıcı ve mükemmel bilgisiyle her türlü gaybî olayları bilemez? Hâlbuki Allahu Teâlâ, gaybın her çeşidini bildiğini kitabında haber vermektedir.⁴⁶ Dolayısıyla Allah'ın bilgisinde sınırlamaya gitmek Allah'ın en temel özsel niteliği olan mükemmellik kavramında kabul edilemeyecek radikal bir yoruma yol açacağı için savunulması zor gözükmemektedir.⁴⁷

Cehm b. Safvân'dan başka Hişâm b. Hakem gibi bazı Şîî âlimleri, dünya hayatının mükellefler için bir imtihan vesilesi olduğunu, bu imtihanı başaranlarla başaramayanların Allah tarafından bilinmesi için mükelleflerin sürdürecekleri hayat şekline atıflar yapılan ayetleri gerekçe göstererek⁴⁸ ilâhî ilmin hâdis olduğunu iddia etmiş, fakat bu telakki itibar görmemiştir.⁴⁹

Kulların iradeye bağlı eylemlerini Allah'ın bilmediğini söyleyenlerin dayandıkları ayetlerden bazıları şunlardır:

*"Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız, şüphesiz o topluluk da (Müşrikler de Bedir'de) benzeri bir yara almıştı. İşte böylece günleri insanlar arasında döndürür dururuz. Allah, sizden iman edenleri bilmek, sizden şahitler edinmek için böyle yapar. Allah, zalimleri sevmez. Bir de Allah, iman edenleri arındırmak ve küfre sapanları mahvetmek için böyle yapar. Yoksa siz; Allah, içinizden cihad edenleri bilmeden ve yine sabredenleri bilmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"*⁵⁰
"Sonra, iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini bilelim

⁴⁶ Maide, 5/109.

⁴⁷ Yavuz, Zikri, *Tanrı'nın Bilgisi ve İnsan Hürriyeti ilişkisi Bağlamında Frankfurtçu Liberalizmin Eleştirisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50:1 (2009), s. 68. Zikri Yavuz bu makalede iki sebepten Allah'ın bilgisinin sınırlılığı fikrinin savunulamayacağından bahsetmektedir. İkinci sebep şudur: "Böyle bir yoruma kapı aralamak sadece Hristiyanlık teolojisine özgü enkarnasyon ve teslis gibi akidelere kaynaklanacak olmasıdır."

⁴⁸ Bakınız: Al-i İmran, 3/166, 167. Maide, 5/94. Tevbe, 9/16. Kehf, 18/12. Hadid, 57/25. Muhammed, 47/31. Hakka, 69/25, 49. Cin, 72/28, Ankebût 29/2-3, Mülk 67/2.

⁴⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, "İlim", *DİA*, İstanbul, 22/109.

⁵⁰ Al-i İmran, 3/140-142.

diye onları uyandırdık."⁵¹ "Sizden *cihad edenleri ve sabredenleri bilmek için imtihan edeceğiz*."⁵²

Müfessirler ilgili ayetlerdeki bilmek fiiline "görmek, seçip ayırmak, bildirmek" gibi anlamlar vermişlerdir.⁵³ Müminleri, sabredenleri, sadıkları, yalancıları bilmek için Allah'ın insanları imtihan etmesine gerek yoktur. Çünkü amel boyutuna geçmeden önce kalp boyutuyla insanların durumu Allah'a gizli değildir. "Şüphesiz senin Rabbin, onların kalplerinin gizlediği şeyleri de, açığa çıkardıklarını da mutlaka bilir."⁵⁴ "Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İcinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker. Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."⁵⁵

İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakke'l-yakîn şeklindeki yakın ile ilgili üçlü tasnif, bilmenin gayb ve şehadet şeklindeki iki boyutunu izah etmek açısından önemlidir. İstanbul'un varlığına dair bilgimiz ilme'l-yakin, İstanbul'u görerek elde ettiğimiz bilgimiz ayne'l-yakin, İstanbul'da yaşayarak elde ettiğimiz bilgimiz ise hakka'l-yakindir. Ayne'l-yakin şeklindeki bilgimizin bulunmaması ilme'l-yakin şeklinde bilgimiz olmadığı anlamına gelmez. İlgili ayetlerde iman edenleri iman etmeyenlerden ayırmak ve müşahede etmek için insanların imtihan edilmesi, Allah'ın kimin mümin olduğunu imtihan etmeden bilmemesini gerektirmez. İmam Mâtûrîdî konu ile ilgili Ali İmran süresi 142. ayeti açıklarken önemli bir noktaya dikkat çekmiştir. "Allah sizden sadıkları da bilmektedir, yalancıları da bilmektedir."⁵⁶ Allah yalan söyleyecek olanların yalancı olacaklarını bilmektedir. Aynı şekilde "sizden *cihad edenleri ve sabredenleri bilmek için imtihan edeceğiz*"⁵⁷ ayetinde mana "cihad edeceklerini bildiği kimselerin mücahid olacaklarını bilmek için" şeklindedir. "Allah gaybı ve şehadeti bilendir" asıl ilkesine göre "**gayb olarak bildiği şeyleri şâhid olarak bilmek için imtihan etmektedir**."⁵⁸ Fahreddin Râzî de aynı görüşü savunarak, "**bu şehadet ilmîne dâhildir. Çünkü gayb ilmiyle bunu zaten bilmektedir**" demektedir.⁵⁹ Ezelde Tevvâb olan Allah, kullarını yaratıp günahlarını affetmek istediği gibi, ezelde gayb olarak bildiği şeyleri, şehadet

⁵¹ Kehf, 18/12.

⁵² Muhammed, 47/31.

⁵³ Mâtûrîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî (333/944), *Tevlatu'l-Kur'ân*, Tahkik: Mustafa Yavuz, Mizan Yayınevi, İstanbul, 2008, 2/435.

⁵⁴ Neml, 27/74

⁵⁵ Bakara, 2/284.

⁵⁶ Ankebut, 29/3.

⁵⁷ Muhammed, 47/31.

⁵⁸ Mâtûrîdî, *Tevlatu'l-Kur'ân*, 2/437. اي ليعلم شاهدا ما قد علم غائباً

⁵⁹ Râzî, Fahreddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn (606/1209), *Mefatihü'l-Ğayb (Tefsiru'l-Kebir)*, Dâru'l-Fikr, 1981/1401, 28/70.

aleminde de görerek bilmek ve bildirmek istemiştir. Bu durum bir eksiklikten değil, semi', basir ve habir gibi sıfatların tecellisinden kaynaklanmaktadır. "Sonra, nasıl davranacağını **görelim diye**, onların ardından yeryüzünde sizi onların yerine getirdik."⁶⁰

Bazı ayetlerde bilmek fiili min (مِنْ) harfi cerri ile kullanılmaktadır. Bu, bilmek fiilinin alamet anlamında ayırt etmek anlamına geldiğine işarettir. "Oysa şeytanın onlar üzerinde hiçbir hâkimiyeti yoktu. Ancak **ahirete inananları, onun hakkında şüphe içinde bulunanlardan bilelim (ayırt edelim) diye**. Senin Rabbin her şey üzerinde hakiki bir koruyucudur." ⁶¹ "Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. **Allah, işleri bozanı düzeltenden bilir (ayırt eder)**. Eğer Allah dileseydi, sizi de zahmet ve meşakkate sokardı. Çünkü Allah güçlüdür, hakîmdir." ⁶² "Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; **Resûl'e tabi olanları, gerisin geriye döneceklerden bilelim (ayırt edelim) diye** kible yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir."⁶³

Ayrıca temyiz fiilinin de benzer şekilde kullanılmış olması bunu desteklemektedir. Bu şekilde benzer bir kullanım Kur'an'ın kendisini açıklamasının bir özelliğidir. "Allah, **pisi temizden ayırncaya kadar mü'minleri içinde bulunduğunuz şu durumda bırakacak değildir**. Allah, size gaybı bildirecek de değildir. Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer (gaybı ona bildirir)."⁶⁴

Allahu Teâlâ, kullarının hangi durumda nasıl bir tavır takınacaklarını ve nasıl davranacaklarını meydana gelmeden önce de bildiğine dair Kur'an'da şu ayetler bulunmaktadır.

"Şayet Allah onlarda bir hayır olduğunu bilmiş olsaydı onlara işittirirdi. Şayet işittirseydi bile arkalarını dönüp çekip giderlerdi."⁶⁵

"Eğer onlara, kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın, diye emretmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen

⁶⁰ Yunus, 10/14.

⁶¹ Sebe, 34/21. وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَأْتِيهِمْ مِنَ الْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ وَرَبُّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ

⁶² Bakara, 2/220. وَاللَّهُ يُعَلِّمُ الْمُنْكَرَ مِنَ الْمُنْصَلِحِ

⁶³ Bakara, 2/143. وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ

⁶⁴ Al-i İmran, 3/129. حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ

⁶⁵ Enfal, 8/23.

öğüdü yerine getirselerdi, onlar için hem daha hayırlı hem de (imanlarını) daha pekiştirici olurdu.”⁶⁶

“Ve eğer (dünya hayatına) geri döndürülmüş olsalardı, kendilerine yasaklanmış olan şeye yine dönerlerdi. Zira onlar yalancılardı!”⁶⁷

“Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, şayet ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez. Bu da onların, «Ümmilere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur» demelerindedir. Allah adına bile bile yalan söylüyorlar.”⁶⁸

“Eğer seni sebatkâr kılmısaydık, gerçekten, neredeyse onlara birazcık meyledeciğin. O zaman, hiç şüphesiz sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın.”⁶⁹

“Eğer yakın bir dünya menfaati ve kolay bir yolculuk olsaydı, (sefere katılmayan münafıklar da) mutlaka sana uyarlardı. Fakat meşakkatli yol, onlara uzak geldi. Gerçi onlar, “Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle beraber çıkardık” diye Allah’a yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini helâke sürüklüyorlar. Allah, biliyor ki onlar kesinlikle yalancılardır. Allah, seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalancıları bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin? Allah’a ve âhiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilendir. Ancak Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler senden izin isterler. Onlar eğer savaşa çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların harekete geçmelerini istemedi de onları geri bıraktı ve onlara, “Oturun, oturan âcizlerle beraber” denildi. Eğer onlar da sizinle (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranızda koşuşturacaklardı. Aranızda onları dinleyecek kişiler de vardı. Allah, zalimleri hakkıyla bilendir.”⁷⁰

“Andolsun, sizden önceki nice nesilleri peygamberleri, kendilerine apaçık deliller getirdikleri hâlde (yalanlayıp) zulmettikleri vakit helâk ettik. **Onlar zaten iman edecek değillerdi.** İşte biz suçlu toplumu böyle cezalandırırız.”⁷¹

⁶⁶ Nisa, 4/66.

⁶⁷ En’am, 6/28.

⁶⁸ Al-i İmran, 3/175.

⁶⁹ İsrâ, 17/74, 75.

⁷⁰ Tevbe, 9/42-47. Ayrıca bk: Fetih, 48/11, 15.

⁷¹ Yunus, 10/13.

Vakıa süresinde insanları üç gruba ayırdıktan sonra, Allah'a yakın olan mukarrabinlerin birçoğunun önceki ümmetlerden azının da sonraki topluluklardan olduğunu haber verdikten sonra ashab-ı yemin olan müminlerin ise birçoğunun önceki ümmetlerden birçoğunun da sonraki topluluklardan olduğunu bildirmiştir. Daha dünyaya gelmeden önce bu grupların az mı çok mu olacaklarını Allahu Teâlâ nasıl bilmiştir?⁷² Hz Musa ile Hızır kıssasında öldürülmesine hükmedilen çocuğun büyüdüğüde anne-babasına kötülük edeceği nasıl bilinmiştir?⁷³ Ayrıca Ebu Leheb'in iman etmeden öleceğini ve dolayısıyla cehenneme gireceğini Allah nasıl bilmiştir.⁷⁴ Rumların ne zaman ve nerede galip geleceğini ve müminlerin de sevineceği bir durumun olacağını nasıl bilmiştir.⁷⁵ İsrail oğullarının yeryüzünde iki kez fesat çıkaracaklarını nasıl bilmiş ve bildirmiştir.⁷⁶ Cennetliklerin ve cehennemliklerin hem kendi aralarında hem de birbirleriyle ne konuşacaklarını Cenabı Hak nasıl bilmiştir? Elbette her şeyi kuşatan ezeli ilmi ile bilmiştir.

"Allah, geleceği ezelde nasıl bilmektedir?" sorusu insan aklının ve bilgisinin izah etmekte yetersiz kaldığı bir konudur.⁷⁷ Ancak bu konuda elbette bazı izahlar yapılabilir. Öncelikle sorulması gereken bir soru vardır: *"ezelde bilme ve bildirme sonuca bağlı bir bilme mi, yoksa sebeplere ve şartlara bağlı bir bilme mi?"* Bu konuda iki türlü gaybî haber de bulunmaktadır. Sonuca bağlı gaybî haber verme Allah'ın va'di ile ilgilidir. Rum süresiyle haber verilen Rumların yeneceğine ve o zaman müminlerin de mutlu olacaklarına dair gaybî haber Allah'ın va'di ile ilgilidir.⁷⁸ Sebep ve şartlara bağlı gaybî bilgiye dair de Kur'an'da örnekler bulunmaktadır.

*"Şayet Allah onlarda bir hayır olduğunu bilmiş olsaydı onlara işittirirdi. Şayet işittirseydi bile arkalarını dönüp çekip giderlerdi."*⁷⁹

*"Ve eğer (dünya hayatına) geri döndürülmüş olsalardı, kendilerine yasaklanmış olan şeye yine dönerlerdi. Çünkü onlar yalancılardır!"*⁸⁰

"Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, şayet ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet

⁷² Vakıa, 56/7-40.

⁷³ Kehf, 18/74, 80, 81.

⁷⁴ Leheb Süresi.

⁷⁵ Rum, 30/1-5.

⁷⁶ İsrâ, 17/4-7.

⁷⁷ "Allah'ın dilediği kadarı hariç O'nun ilminden hiçbir şeyi ihata edemezler." Bakara, 2/255. "Allah onların önlerindeki ve arkalarındakileri bilir. Onların ilmi ise asla bunu kavrayamaz." Taha, 20/110.

⁷⁸ Rum, 30/1-6.

⁷⁹ Enfâl, 8/23

⁸⁰ En'am, 6/28

biraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez. Bu da onların, «Ümmilere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur» demelerindedir. Allah adına bile bile yalan söylüyorlar.»⁸¹

Cenâbı Hakk şöyle buyurmaktadır: "*Sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun; bilin ki O, kalplerin içindekini bilmektedir. Yaratan bilmez mi? O latiftir, Habirdir.*"⁸² Dolayısıyla bu konu üç sıfat ile ilgilidir. Allah, yaratmadan hiçbir şey meydana gelmiyor. O halde izin veya rıza kapsamında yaratmadan önce bilmiş oluyor. Latîf ve Habîr olmasının ise zamana ve mekâna nüfuz eden bir anlamı olmalı. Allah, zamandan ve mekândan münezzehtir. Cenabı Hak, nasıl ki karanın ve denizin derinliklerinde bulunan en ufak bir şeyi bilmekten aciz değilse, zamanın derinliklerinde, öncesinde sonrasında bulunan en ufak şeyi bilmekten de aciz değildir. Allah nasıl ki, kâinatın her yerinden haberdar ise kâinatın her anından da haberdardır. Göklerde ve yeryüzünde anılan ve anılmayan hiçbir şey hem zaman hem de mekân açısından Allah'a gizli kalmaz.⁸³

Allah, gayb âlemini ve şahadet âlemini bilendir.⁸⁴ Gayb, mevcudatın yokluk âlemindeki durumuna nispetle *zamana*, şahadet ise mahlûkatın varlık âlemindeki durumuna nispetle *mekâna* işaretir. Zaman ve mekân Allah'ı sınırlayamaz. Zaman ve mekânla mahcub ve mahbus olan Allah değil, âlemdir. Mekân ve zamanla sınırlı olan insanlar, Allah'ın da bunlarla sınırlandığını zannedebilmektedirler ki, bu kıyâsu'l-gâib ale's-şâhîde dayanmaktadır. Müttekellim usulcülerinden Âmidî, bunun yakînî zannedildiği halde yakini olmayan bir delil olduğunu savunmaktadır. Âmidî'ye göre âlimin tanımı ve âlimin müsemması şahadet ve gayb âleminde aynı olduğu sabit olsa bile, yine de gaybı şahadete kıyâs etmeye ihtiyaç yoktur. Âlimin tanımı aynı olsa bile, âlimin müsemması aynı olamaz. Çünkü Yüce Allah'ın ilmi kadîm iken, mahlûkatın ilmi hâdistir. Gayb âlemi ile ilgili bir meselede kesin bir bilgimizin veya delilimizin olmaması, o şeyin olmadığı hakkında kesin bilgiyi gerekli kılmaz.⁸⁵ Âmidî'nin bu konuda getirdiği temel eleştiri, şahid ve gaibin aynı hakikate sahip olmamasıdır. Yüce Allah kadîm, âlem ise hâdis olduğu için aynı hakikî gerçekliğe sahip değildir. Aksi halde, Yüce Allah'ın ve âlemin ikisinin de vâcip olması veya ikisinin de mümkün olması veyahut ikisinden her birinin hem vâcip hem de mümkün olması gerekirdi. Bütün bunlar imkânsızdır. Aynı zamanda Âmidî'ye göre bu konuda yapılacak kıyâs da, gayb konusunda gerekli araştırmayı tamamen yapma imkânı bulunmadığı için "eksik istikrâ" olacaktır. Eksik istikrâ

⁸¹ Al-i İmrân, 3/175.

⁸² Mülk, 67/13, 14.

⁸³ Al-i İmran, 3/5.

⁸⁴ Haşr, 59/22.

⁸⁵ Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfuddin, *Ebkâru'l-Efkâr fi Usûli'd-Din*, Tahkik: Ahmed Muhammed el-Mehdî, Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kâhire, 1424/2004, 1/213.

zaten yakînî değil, zannî bir delil teşkil etmektedir.⁸⁶ Allah'ın ilminin insan ilmiyle kıyas edilemeyeceğini şu ayet çok net olarak beyan etmektedir. "*O, önlerindeki ve arkalarındaki bilir. Onlar ise onu ilim bakımından kuşatamazlar.*"⁸⁷ Meleklerin dediği gibi, Allah'ın bize öğrettiğinden başka bizim her hangi bir bilgimiz olamaz.⁸⁸

İnsan, ruh ve beden olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır. Rüya tecrübeleri başta olmak üzere yakaza halinde insan ruhunun geçmiş ve gelecek ile irtibatına dair bazı işaretler bulunmaktadır. İnsan gelecekte olacak bazı şeyleri nasıl olurda hissedebilmekte (el-his kable'l-vuku') veya rüyasında görebilmektedir.⁸⁹ Bugünkü bilim bunu hala net olarak izah edememektedir. İnsan bedeni ise *şimdiki zaman* dediğimiz anlarla sınırlıdır. Adeta her an yok olmakta ve her an tekrar yaratılmaktadır. Eş'ârilere ve Mâtürîdîlere göre araz sürekli değildir ve sürekli bir yenilenme içerisindedirler.⁹⁰ Renk, kuruluk, rutubet, sıcaklık ve soğukluk gibi ölüm ve hayat da arazlardandır. Ayrıca Eş'ârî usulcülerinden Bağdâdî'ye göre hayat ruhtan farklı bir şeydir.⁹¹ Önce ruhun yaratıldığını daha sonra bedenlerin yaratıldığı bilgisini hatırladığımızda ruhun cevher bedenine ise araz olduğunu söyleyebiliriz. İbn-i Arabî de hep yeniden yaratılış ilkesini (tecdîd-i halk) savunmaktadır. Bu ilkeye göre bütün dünya devamlı olarak zamanın her lahzasında yeniden yaratılmaktadır.⁹² "*Allah her an bir yaratmadadır*"⁹³ ayeti buna işaret olarak kabul edilebilir. "Bir insan bir nehirden iki defa yıkanmaz" sözü bunun veciz bir ifadesidir. Saniyede 25 kareden oluşan bir film karesinde olduğu gibi, insanın görme duygusu hareketi birbirinden kopuk değil, devamlı algılaması gibi, aklımız da varlığımızı devamlı

⁸⁶ Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfuddin, *Gâyetu'l-Merâm fi İlmi'l-Kelâm*, Meclisu'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmîyye, Kâhire, 1391, s. 47.

⁸⁷ Taha, 20/110.

⁸⁸ Bakara, 2/30.

⁸⁹ İnsan rüyasında görebilmekte veya hissedebilmektedir, fakat yine de bilememektedir. Bunun bilgi olması için onun yanlış olma ihtimalini ortadan kaldıracak bir delile ihtiyacı vardır. Vahiyle irtibatlı olduğu için ve şeytanların karıştırmalarından korundukları için peygamberlerin rüyası bilgi değeri taşır. Lakin ümmetin, rüyalarına bir bilgi değeri yüklemeleri doğru değildir.

⁹⁰ Erdemci, Cemalettin, *Kelam İlmine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 131. Âmidî, Seyfeddin, *Ebkâru'l-Efkâr fi Usûli'd-dîn*, Tahkik: Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, 2/375. es-Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidâye fi Usuli'd-Din (Maturidîyye Akaidi)*, (Çev.: Bekir Topaloğlu), DİB, Ankara, 2000, s. 63.

⁹¹ Bağdâdî, *Usulu'd-Din*, s. 59 - 62.

⁹² Hacı Yusuf, Muhammed, *İbn-i Arabî ve Zaman Kozmolojisi*, Çeviren: Kadir Filiz, Nefes Yayınları, İstanbul, 2013, s. 85. zira İbn Arabî'ye göre cevher Allah'tır. Allah dışında bütün alem arazdan ibarettir.

⁹³ Rahman, 55/29.

olarak algılamaktadır. İnsan ruhu ise bu durumda geçiş halindedir. İrade ve his ruha ait sıfatlardır. Bu yaratmada insan iradesiyle irtibatlı bir yaratmadan bahsedilebileceği için, ruhun iradesiyle yaptığı tercihlerin insanın bedensel şekline etki ettiğini söyleyebiliriz. O bedensel şekil de aynı zamanda bir davranış modelini tetiklemektedir. "*Herkes şekline göre davranır. Rabbin kimin daha doğru yolda olduğunu en iyi bilendir*"⁹⁴ ayeti de buna işaret olarak kabul edilebilir. Ruh da geçiş halinde yeni şeklin davranışı hakkında bir hisse sahip olmaktadır.

Eşârî âlimlerinden Gazâlî'ye göre Allah'ın nazarında geçmiş ve gelecek zamanlar bulunmadığı için, diğer bir ifadeyle, O'nun nazarında üç zamanda hazır oldukları için, bütün zamanlarda vücut bulan ve varlık kazanan şeyler, ezelden ebede kadar O'nun nazarında mevcut ve hazır dırlar.⁹⁵ Kemal Paşazade'ye (940/1534) göre de "*Allah'ın ezeli ilminin eşyaya olan nispeti zaman dışıdır. O, her şeyi geçmiş ve gelecek arasında yer alan "şimdi" olarak bilir. Öncelik ve sonralık, göreceli zaman kategorileridir.*"⁹⁶ Allah, evvel ve ahir olduğu için, Allah'ın öncesi sonrası yoktur ve insandan farklı olarak geçmişi ve geleceği ilmiyle kuşatmıştır. Geçmiş ve gelecek Allah'ın ilminde mevcuttur. Bundan dolayı bize göre henüz kopmayan kıyamet halleri ve bizi bekleyen ahiret günü olaylarını Cenâb-ı Hak,

⁹⁴ İsra, 17/84.

⁹⁵ Gazali, *el-İktisad fi'l-İtikad (İtikada Orta Yol)*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 193, 194.

⁹⁶ Özdemir, Metin, *Ezeli Bilgi Anlayışının Problematik Yönü*, s. 219. İlk Hristiyan filozoflarından Manlius Boethius da (480-524) benzer izah tarzı geliştirmiştir. Boethius'a göre Allah'ın bilgisi ile insan hürriyeti arasındaki güçlüğü çözümlenmenin yolu Allah'ın bilgisinin doğru anlaşılmasından geçiyor. Allah'ın bilgisi kendisi gibi ezeldir. Peki ezeli bilgi ne demektir. Ezeliflik, kesintisiz bir bütün olarak yaşanan sınırsız bir hayatın tamamına, kusursuz bir şekilde ve bir kerede sahip olmak (*complete possession all at once of illimitable life*) demektir. Bu nedenle, kesintisiz ve sınırsız hayata bir bütün olarak, bir kerede sahip olan ve kendisinde geleceğin hiçbir parçasının eksik olmadığı, geçmişin hiçbir parçasının yok olup gitmediği şeyin ezeli olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir Varlık, zorunlu olarak ve daima bütün mahiyetiyle, değişmeden kendi kendine hâzır ve nâzır olacağı gibi; **değişen zamanın akışı** da (geçmiş, şimdi ve geleceği ile) O'nun için '**tek bir şimdi'den ibaret olacaktır. Bu ezeli bilgi, geçmiş ve geleceğin bütün süprüntülerini birleştirir ve her şeyi, kendi dolaysız bilmesi içinde sanki onlar şimdi meydana geliyormuşçasına görür.** Bundan sonra, Tanrı'nın her şeyi kendisi vasıtasıyla gördüğü önbilgiyi (*foreknowledge*) bir düşün, dilersen; onun, geleceğin önceden bilinmesi şeklinde değil de, asla değişmeyen şimdinin (*never changing present*) bilinmesi olarak anlaşılmasının daha doğru olduğunu göreceksin. **O halde, ilâhî bilginin, 'önceden görme (prevision)' değil de, 'toplucu görme (provision)' olarak adlandırılması yerinde olacaktır. Çünkü bu bilgi, bütün aşağı (lowly) şeylerin üstündedir ve onları, sanki bir dağın en üstündeymiş gibi ileriye doğru görür.** Çetin, İsmail, *Boethius'ta Tanrı'nın Bilgisi ve İnsan Hürriyeti*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004, cilt: XII, sayı: 2, s. 139 - 141.

gerçekleşen olaylarmış gibi bildirmektedir.⁹⁷ Kıyametin kopup ahiret âleminin kurulması bize yıllar süren bir zaman dilimini ifade ederken, Cenâb-ı Hakka göre "bir göz kırpması veya ondan da daha az bir sürede gerçekleşecektir."⁹⁸ Bunu da Gazalî şöyle açıklamaktadır: "*Yaratıkların iki türlü varlığı vardır. Bunlardan bir ilmi varlık, diğeri ise fiili varlıktır. İlmi varlık bir şeyin ilminde, akıl ve tasavvurunda bulunmasıdır. Maddi varlık ise onun maddesiyle var olmasıdır. İnsanlara göre bu varlık türleri birbirinden ayrıdır. Allahu Teâlâ için ise bunlar birbirinin aynısı, devamı ve tekrarıdır. Bu sebeple O'nun açısından O'nun bir şeyi bilmesi ile bir şeyin fiilen ortada olması arasında bir fark yoktur.*"⁹⁹

Kur'an'da geçmiş ve gelecek, kişiyle bağlantılı olarak kişinin önü ve arkası tabiriyle ifade edilmektedir. "*O, önlerindeki ve arkalarındaki bilir. Onlar ise onu ilim bakımından kuşatamazlar.*"¹⁰⁰ Bu tabirler aslında mekânsal tabirlerdir. Geçmiş, kişinin arkasında bıraktığı, gelecek ise kişinin önünde kendisini bekleyen zaman dilimleridir. Bir film şeridinin cd'ye kaydedildiği gibi, zamansal olaylar mekânsal bir ortama işlenmektedir. Evrenin bir döngü halinde genişlediğini de göz önünde tutarsak, amellerin gökyüzüne yükselmesi gibi, kayıt dışarı doğru olmaktadır. Bir ağaç ve tohum misali, geçmiş dışarıda ve geride, gelecek ise içerde ve ileride var olmaktadır.¹⁰¹ 3 boyutlu algılayan bedensel duyularımız, zaman gibi 4. bir boyuta sahip olsaydı, mekânsal uzaklık mesafesini algıladığımız gibi, zamansal uzaklık mesafesini de algılayabilir miydik? Bu durumda bir kişiye bakarken hem çocukluk halini hem de yaşlılık halini aynı zamanda görebilir miydik? Bu durum bizim için

⁹⁷ Zümer, 39/68-74.

⁹⁸ Nahl, 16/77, Kamer, 54/50.

⁹⁹ Gazalî, *el-İktisad fi'l-İ'tikad (İtikada Orta Yol)*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 195-197.

¹⁰⁰ Taha, 20/110.

¹⁰¹ İnsan algısı çok sınırlı olduğu için algımızın dışındaki bazı şeyleri fark edebilmemiz için araçlara ihtiyaç duyarız. Etrafımızda uçan ses ve görüntü içeren frekans dalgalarını bilgisayar, cep telefonu ve televizyon aracılığıyla sesli ve görüntülü olarak algılayabilmekteyiz. Dolayısıyla eşyanın hakikatı bizim algıladığımız gibi mi algıladığımızdan farklı bir şey mi olduğu önemlidir. Dolayısıyla algı farklılığı olan bir durumda birinin olumlu bulduğunu diğeri olumsuz değerlendirebilir. Normal bir insan algısına göre kainatı değerlendiren kişi eşyanın cansız olanlarından söz ederken, Kur'an gözlüğüyle kainata bakan kişi her şeyin canlı olduğunu ve Allah'ı tesbih ettiğinden söz edecektir. Bu açıdan zamanda yolculuk -kainatın hafızasında bir yolculuk gibi- aslında mekânda bir yolculuk olarak değerlendirilebilir. Vicdan dediğimiz şey kalu belada insanın Rabbine verdiği sözün etkisi ile yarın mahşer günü kitabını okuyan insanın eşyanın hakikatinin farkına varınca ki hissiyatının bugüne izdüşümü olabilir. Geçmiş ve gelecek göz açıp kapanıncaya kadar ki bir süre gibi birbiriyle etkileşim halindedir. Geçmiş ve gelecek arasında kulağın, gözünü ve kalbini köreltmeyen vicdan sahibi insan hayırlı olana yönelip kötülükten uzaklaşabilir.

katlanılması zor ve karmaşık durumlar doğurabilirdi. Bu açıdan ânı yaşama insan için daha kolay gelmektedir. Bu Allah'ın imtihan etmek için yarattığı kulları için adaletinin ve rahmetinin tecellisidir.¹⁰²

Kulların iradeye bağlı eylemlerini meydana gelmeden önce Allah'ın bilmediğini söyleyenlerin dayandıkları hususlardan birisi de Kur'ân'da teracci (lealle) ifadelerinin kullanılmış olmasıdır. "*Firavuna gidin. Yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır veya korkar.*"¹⁰³ Allah'ın eşyayı meydana gelişinden önce bildiğini kabul eden müfessirler bu tür ayetlerin yorumunda, ayetlerde geçen teracci edatının, Allah'ın bilgisi ile değil, kulların bilgisi ile ilgili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu ayette, çalışmasının karşılığını alacağını ümit eden kimseler gibi bütün gücünüzle ve hassasiyetle çalışın mesajı verilmektedir.¹⁰⁴ Beyzâvî, bu ifadenin davetin uslubunun nasıl olması gerektiğini izah ettiğini belirterek, Kur'ân'daki başka bir ayeti bu ayete delil getirmiştir. "*Firavuna git. Çünkü o azdı. Ona deki: meylin var mı temizlenmeye ve Seni Rabbinin yoluna irşat etmeme ki ondan korkasın.*"¹⁰⁵ Bu davet, arzetme ve istişare şeklinde bir davettir. Firavunun iman etmeyeceğini bildiği halde peygamberleri göndermesinin ve gayretlerini arttırmasının sebebi hüccetlerini ilzam etmek ve mazeretlerinin önünü kesmektir.¹⁰⁶ Hatta Yüce Allah burada Firavunun iman etmeyeceğini bildiği halde, kendi istek ve arzusunu dile getirmiş de olabilir. Dolayısıyla bu edat, Kuran'da ta'lil için kullanılmakta ve emredilen veya lütfedilen husus ile ilgili kullara hedef belirlenmekte ve gelecekle ilgili o yönde umut

¹⁰² İnsanoğlunun gözünde onu zaman ve mekânla sınırlayan örtüler vardır. Ölünce ve kıyametle ahirete başlarken "*Gözünün önünden örtüyü kaldırıp açtık. Bugün bakışın keskindir*" (Kâf, 50/22) ayetinde işaret edildiği gibi o gün kişinin gözünden bazı örtüler kaldırılacak ve kişi kendisini bekleyen sonu görmeye başlayacaktır. Ayrıca "*Allah sizi gabya muttali kılacak değildir. Ancak peygamberlerinden dilediğini seçer. (onları gabya muttali kılar.*" (Al-i İmrân, 3/179) ve "*Sizin bilmediklerinizi Allah tarafından biliyorum*" (Yusuf, 12/88, 96) "*Fil ashabına Rabbinin nasıl davrandığını görmedin mi?*" (Fil, 105/1) ayetlerinin işaretleriyle anlaşılmaktadır ki, geçmiş, şimdi ve gelecekte olan bazı gaybî olaylar bazı durumlarda peygamberlere bildirilmiş veya gösterilmiştir.

¹⁰³ Taha, 20/44. *فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى*

¹⁰⁴ Nesefî, Ebu'l-Bereket Abdullah b. Ahmed Mâtûrîdî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Tahkik: Yusuf Ali Bedivi, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1419/1998, 2/366. Zemahşeri, Mahmud b. Amr Mutezîlî, *Keşşâf 'en Hakâiki Gevâmidi't-Tenzil*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, Beyrut, 1407, 3/65. Özdemir, Metin, Ezeli Bilgi Anlayışının Problematik Yönü, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI (2002), sayı: 1, s. 215.

¹⁰⁵ Naziat, 79/17-19. *أُدْهِبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَكَّى وَأَهْدِيكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَخْشَى*

¹⁰⁶ Beyzâvî, Nâsuriddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil*, Tahkik: Muhammed Abdurrahman, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1418, 4/28.

beslemeleri istenmektedir.¹⁰⁷ "Ey insanlar! Takvaya ulaşmanız için/ takvaya ulaşmayı umarak sizi ve sizden öncekileri yaratan Allah'a ibadet edin."¹⁰⁸ "Şükredesiniz diye sizleri affettik."¹⁰⁹ "Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları hali bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmassınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. **Bilemezsin, belki de Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarverir.**"¹¹⁰

Kulların iradeye bağlı eylemlerini meydana gelmeden önce Allah'ın bilmediğini söyleyenlerin dayandıkları hususlardan birisi de Allah'ın bilgisinin "şey" kavramı ile sınırlı olduğuna dair iddialarıdır. Onlara göre şey kavramı ma'dûmu değil varlığı ifade eder. Bundan dolayı Allah sadece var olan şeyleri bilir. Peki, "Allah her şeyi bilendir"¹¹¹ ifadesi ilmi var olan şey ile kayıtlamakta mıdır? Şeyin bir sınırı var mıdır? Şey ne demektir? Kuran ıstılahında şey ne anlama gelmektedir? Şey var olan/yaratılan varlıklar için mi kullanılmaktadır? Eskilerin ifadesiyle *şey, öyle bir şeydir ki kendisiyle her şey kastedilir*. Kelam ilminde "ma'dûm şey midir değil midir" sorusu tartışılan ve ihtilaf edilen bir konudur. Mutezileye göre ma'dûm, var olmayan Allah'ın bilgisinde bulunan şeydir. Bu ikinci kadim bir varlığın bulunmasını gerektirmez.¹¹² Eş'ârî ve Mâturîdîlere göre ma'dûm şey değildir. Hal böyle iken onlar asla "şey ma'dûmu kapsamadığı için Allah ma'dûmu bilmez" dememişlerdir. Onların maksadı "*Allah vardı. Onunla birlikte hiçbir şey yoktu*"¹¹³ hadisine dayanarak tevhit ilkesi gereğince Allah'la birlikte kadim bir varlığı inkâr etmekte.¹¹⁴ "*İnsan, daha önce bir şey değil iken kendisini yarattığımızı düşünmez mi?*"¹¹⁵ ayetine göre insan ma'dûm iken şey değildir. Ancak usul-u fıkhıta kan ve akıtılmış kan örneğinde olduğu gibi, İnsan süresinde bu mutlak ifadeye bir kayıt düşülmüştür. "*insanın üzerinden anılan bir şey olmadığı bir süre*

¹⁰⁷ Yolcu, Mehmet, *Kur'an-ı Kerim'de Lealle (لَعَلَّ) sözcüğünün Anlamlandırılması*, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, sayı: 2, Güz 2012, s. 104, 106.

¹⁰⁸ Bakara, 2/21.

¹⁰⁹ Bakara, 2/52.

¹¹⁰ Talak, 65/1.

¹¹¹ Bakara, 2/29.

¹¹² Kadı Abdalcabbar, Ebu'l-Hüseyn İbn-i Ahmed el-Kâdî el-Mu'tezilî (460/1024), *Şerhu Usul-u Hamse*, Tahkik: Dr. Abdulkerim Osman, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1408/1988, s. 176, 177.

¹¹³ Buhari, *Bed'ul-Halk*, 1.

¹¹⁴ Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî (333/944), *Kitâbü't-Tevhîd*, (Tahkik: Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), İrşâd Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 151.

¹¹⁵ Meryem, 19/67.

*geçmedi mi?"*¹¹⁶ Dolayısıyla ma'dûm, *anılmayan bir şey* iken mevcut ise *anılan bir şeydir*. "*Allah her şeyi bilir*" demek, "*Allah, anılan ve anılmayan her şeyi bilir*" demektir. Ayrıca ma'dûm, şey değilse bile, bundan "*Allah ma'dûmu bilmez*" anlamı çıkmaz. Bu mananın çıkması için "*Allah sadece var olan şeyleri bilir*" denmesi gerekirdi.¹¹⁷ İlâhî kelamın doğru anlaşılması hakkında şunu da hatırlatarak konuyu bitirelim. Kur'ân'daki bir ayeti doğru anlamak için nasıl ki Kur'ân'ın bütünlüğünü ve tutarlılığını göz önünde tutmak gerekiyorsa, bir kelimenin anlamını doğru tespit etmek için de hem Kur'ân'ın anlam bütünlüğünü hem de geçtiği ayetteki bağlamını iyi incelememiz gerekir. Bundan dolayı "külle şey" ifadesi her geçtiği yerde kullanıldığı fiil ile bağlantılı ele alınması gerekir. Bu durumda mana "Allah her mahlûk şeyi yaratandır, her maddûra kadirdir, her ma'lûmu bilendir" şeklinde özel bir anlam kazanır.

¹¹⁶ İnsan, 76/1.

¹¹⁷ Bu konu usul açısından mutlak-mukayyed, mefhumu muhalefe ve in'ikâsu edille ile ilgilidir. İslâmî ilimlerde özellikle itikadî ve kelâmî konularda Kur'ân'ı doğru anlayabilmek için sağlam bir muhakemeye ihtiyacımız vardır. Bu da ancak usulu'd-din ile mümkündür. Eskilerin diliyle "vusulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzündür."